

ONA DAUKŠIENĖ

Sola fides sufficit: poleminiai elementai Chaleckio Dvinaryje (Binarius Chalecianus, 1642)

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – lotyniškosios LDK Baroko raštijos veikalas, didiko Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knyga *Binarius Chalecianus*, skirta Švč. Mergelės Marijos garbei ir išleista 1642 m. Vilniuje. Straipsnyje aptariama šio kūrinio vieta mariologinės potridentinės raštijos diskurse, medityvinis–devocinis pobūdis, stilistikos elementai. Daugiausia analizuojamas polemisis aspektas, kuris šiame išskirtiniame veikale reiškiamas gana originaliai: tekste paslepamos nuorodos į pagrindines doktrinas, dėl kurių nesutaria katalikai ir evangelikai (pvz., predestinacijos, nuteisinimo vien tikėjimu), *sola fides* argumentas pasitelkiamas ir transsubstanciacijos, įsikūnijimo ir Marijos vaidmens jame bei žmogiškojo pažinimo ribų klausimais. Atsiliepiant tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykį su Marija grįsti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, kūrinyje itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams.

Straipsnyje analizuojamas atvejis atskleidžia ne atvirą, o pridengtą religinę polemiką. Iš daugelio XVII a. mariologinių veikalų *Dvinaris* išsiskiria kaip originalus, nors ir amžiaus madas atitinkantis, suasmenintos pamaldumo Dievo Motinai raiškos, neagresyvios, ganėtinai sofistikuotos tarpkonfesinės polemikos atvejis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: mariologija; devocinė literatūra; Barokas; neolotyniškoji literatūra – XVII amžius; Mikalojus Kristupas Chaleckis, Mikołaj Krzysztof Chalecki; *Chaleckio Dvinaris*, *Binarius Chalecianus*.

Lotyniškosios LDK Baroko raštijos paminklas, didiko Mikalojaus Kristupo Chaleckio *Dvinaris*, arba *Binarijus (Binarius Chalecianus)*, išleistas 1642 m.

Vilniuje, bazilijonų spaustuviėje¹, dar neseniai buvo žinomas tik siauram specialistų ratui. Dėl specifiškos ir sudėtingos barokinės stilstikos šis embleminių meditacijų rinkinys ilgai liko beveik netyrinėtas nei lietuvių, nei užsienio mokslininkų, kaip ir kitas panašaus pobūdžio ankstesnis šio autoriaus veikalas, kurio du *Alegorijomis* pavadinti leidimai XVII a. antrojo dešimtmečio pabaigoje, taip pat Vilniuje, pasirodė lotynų ir lenkų kalbomis². Sovietmečiu minėtieji Chaleckio kūriniai Lietuvoje, iš dalies ir Lenkijoje, negalėjo sulaukti rimtesnių tyrimų dėl išskirtinai religinio-devocinio turinio, kai kurie pasirodę moksliniai vertinimai atrodo tik iš dalies pagrįsti ir skuboti³.

Per pastaruosius du dešimtmečius Mikalojaus Chaleckio asmenybė⁴ ir jo kūriniai pateko į tyrėjų (literatūrologų, dailės istorikų) akiratį, imti vertinti kaip įdomus tarpdiscipliniam tyrimų laukui objektas. *Alegorijos* ir *Dvinaris* yra įtraukti į XVII amžiaus Lietuvos lotyniškų ir lenkiškų knygų sąrašus⁵,

¹ [Mikołaj Krzysztof Chalecki], *Binarius Chalecianus, sive duo manipuli liliorum, voti, sacratiq[ue] sanctissimae Puerperae Dei, videlicet manipulus, in abyssu Dei supernaturalis excellentiae Mariae. Alter manipulus, in aprico naturalis, ac moralis perfectionis Mariae*, Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642, [114 p.].

² [Mikołaj Krzysztof Chalecki], *Allegoriae, sive Synthemata per quae amor creatus cum amato supernaturali Symbolizant, et in unum velut aquae duae confluunt, ex Musaeo Nicolai Christophori Chaletzki de Chaletz [...]*, Vilnae: Ex Typographeo Leonis Mamonicz, [1618]; [Idem], *Allegoriae albo kwiecień modł gorących wynalezionie dla unurzenia dusze w Bogu*, w Wilnie: W Drukarni Leona Mamonicza, 1619. Karolio Estreicherio bibliografijoje nurodomi septyni išlikę Chaleckio kūriniai, žr. Karol Estreicher, *Bibliografia polska, d. 3: Stólecie XV–XVIII w układzie abecadłowym*, t. 3 (XIV), C, Kraków: Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1896, p. 140–141. Apie išlikusius Chaleckio kūrinių egzempliorius ir jų saugojimo vietas žr. Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 40, 2015, p. 120–122.

³ Pvz., apie *Alegorijų* emblemas kaip apie „menko meninio lygio medžio raižinius“, nesiginant į kūrinio kaip embleminių meditacijų visumos vertę (žr. Paulina Buchwald-Pelcowa, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku: bibliografia*, Wrocław [ir kt.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 1981, p. 43).

⁴ [Jarosław Nowaszczuk, Marek Skwara], „Życie i twórczość Mikołaja Krzysztofa Chaleckiego“, in: *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Compendium Retorycznie*, wstęp i opracowanie Jarosław Nowaszczuk, Marek Skwara, przekład Jarosław Nowaszczuk, (Uniwersytet Szczeciński, *Rozprawy i studia*), t. 739 (DCCCXIII), Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009, p. 9–49.

⁵ Žr.: *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 62–63; *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: Kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, p. 40.

pastebėti kaip vaizdo ir teksto sintezės pavyzdžiai, nors labiau vertinti dėl vaizdų: savo knygoje autorių ir jo pagrindinius veikalus paminėjo ir po keletą emblemų iš *Dvulario* ir lenkiškojo *Alegorijų* leidimo įdėjo literatūrologė Eglė Patiejūnienė ir dailėtyrininkė Jolita Liškevičienė, trumpai aptarusi kai kurių rinkinio emblemų simboliką⁶, į floristinę *Dvulario* simboliką ir marijines emblemas prabėgom atkreipė dėmesį lenkų senosios literatūros istorikas Janusz Pelcas⁷. Tačiau viso labo tokiais trumpais paminėjimais šių ir dar vieno kito mokslininko darbuose ir buvo ribojamasi; trūko platesnių tarpdisciplinų tyrimų, aprėpiančių šių sudėtinių kūrinų visumą, nei *Dvulario*, nei *Alegorijų* tekstų analizei beveik nebuvo skirta dėmesio.

Lenkijoje vienas naujausių Chaleckio asmenybės ir kūrybos tyrimų beveik prieš dešimtmetį išsamiau pristatė šio autoriaus gyvenimą ir darbus, pateikė Krokovoje 1647 m. išleistos šio autoriaus knygos *Compendium Rhetoricorum* analizę ir aptarė jos įtaką Lenkijos ir Lietuvos retorikos raidai⁸. Prieš keletą metų Lietuvos mokslo tarybai parėmus mokslininkų grupės projektą „Mikalojaus Kristupo Chaleckio alegorijos ir emblemos“⁹, pagaliau išsamios literatūrologinės ir menotyrinės analizės Lietuvoje sulaukė abu svarbiausieji vilniškiai Chaleckio veikalai. Nors didelis nuostolis šiam projektui buvo vienos pagrindinių jo vykdytojų Eglės Patiejūnienės netektis, tiriamieji darbai nenutrūko¹⁰. Netrukus pasirodysiančioje Vilniaus dailės akademijos leidžiamos Lietuvos dailės istorijai svarbių šaltinių serijos knygoje, sudarytoje projekto vadovės

⁶ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Māžosios literatūros formos XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 197–201; Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus leidinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 49–50, 56–59.

⁷ Janusz Pelc, *Słowo i obraz: na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków: Universitas, 2002, p. 182, 190, 226. Dar trumpiau apie Chaleckio veikalus šis tyrėjas buvo užsiminęs dar prieš tris dešimtmečius išleistoje monografijoje, plg. Idem, *Obraz-słowo-znak. Studium o emblematy w literaturze staropolskiej*, Wrocław [etc.], 1973, p. 148.

⁸ *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Compendium Retorycznie*, aprašą žr. išn. 3.

⁹ Lietuvos mokslo taryba, MIP-035/2015 (vadovė Jolita Liškevičienė, projektas vykdytas 2015–2018 m.).

¹⁰ Tarp paskelbtų šio projekto darbų – Jolitos Liškevičienės straipsniai: „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“ (žr. išn. 2); „Akių vaistai, arba Mikalojaus Kristupo Chaleckio *Alegorijos*“, in: *Vaidų tekstai – tekstų vaizdai*, (ser. *Dailės istorijos studijos*, t. 7), sudarė Lina Balaišytė, Erika Grigoravičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 52–85.

Jolitos Liškevičienės¹¹, pirmą sykį skelbiami *Dvinaris* ir *Alegorijų* vertimai su išsamiais moksliniais komentarais¹² bei tiriamaisiais tekstais.

Straipsnyje, įeinančiame į minėtąją greitai publikuosimą knygą¹³, detaliai aptarėme knygos sudėtį ir įžanginius tekstus, todėl čia tam dėmesio bus skiriama tik tiek, kiek reikia pristatyti pamatinei *Dvinaris* struktūrai, apibūdinti žanrui ir įvesdinti į pagrindinę straipsnio temą. Kadangi apie Chaleckio asmenybę jau yra paskelbta pakankamai prieinamos medžiagos, prie autoriaus biografijos faktų taip pat nebus ilgam apsistota, kaip ir prie vaizdinės rinkinio dalies – simbolinių emblemų, kurias minėtame projekte ištyrė dailėtyrininkė Liškevičienė¹⁴. Šio tyrimo objektas – Chaleckio rinkinio tekstai. Dėmesys telkiamas į poleminį kūrinio aspektą, siekiama atskleisti jo pobūdį poleminės LDK raštijos kontekste, raiškos būdus, identifikuoti intratekstines nuorodas ir atskleisti kriptocitatus. Su šiais uždaviniais susijęs klausimas apie mariologinės potridentinės raštijos poleminį pobūdį apskritai, tad pasitelkiant lyginamąją analizę siekiama aptarti ir *Dvinaris* specifiką kitų panašių epochos kūrinių kontekste, nustatyti skiriamuosius žanrinius bei stilistinius šio kūrinio ypatumus.

BINARIUS CHALECIANUS: SUMANYMAS, ĮGYVENDINIMAS, KONTEKSTAS

Yra žinoma ir ne sykį rašyta, kad LDK kalavijininkas, Naugarduko vaivada Mikalojus Kristupas Chaleckis su žmona fundavo Valkininkų pranciškonų filiją, o vėliau Romos Loreto pavyzdžiu joje įrengė koplyčią, Švč. Mergelės Marijos nameliui parūpino statulėlę ir jos atvaizdą¹⁵. Chaleckio fundacinis raštas da-

¹¹ *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos: Alegorijos (1618) ir Dvinaris (1642)*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018.

¹² *Alegorijas* vertė ir komentavo Tomas Veteikis, *Dvinarį* – Ona Daukšienė.

¹³ Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinaris* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, p. 527–541.

¹⁴ Žr. Jolita Liškevičienė, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 13–111

¹⁵ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių

tuojamas 1633 m.¹⁶, tačiau fundacijos reikalų tvarkymas užtruko, ir bažnyčią su Loreto nameliu tik 1650 m. pašventino vyskupas Jurgis Tiškevičius¹⁷. Taigi 1642 m. išleistas *Dvinaris* įsiterpia maždaug per vidurį tarp fundacijos pradžios ir jos galutinio įgyvendinimo datų. Ši sutaptis rodo, kad autoriaus sumanymas buvo tiesiogiai susijęs su Loreto namelio idėja. Svarbu pažymėti, kad ir fundaciją, ir rūpinimąsi Marijos atvaizdu koplyčiai, ir šį embleminių meditacijų rinkinį jungia autoriaus asmeninio pamaldumo Marijai dėmuo, o vainikuoja Chaleckio laidotuvės (mirė 1653 m. balandžio 7 d.): vykdant velionio valią, jis buvo pašarvotas savo funduotame Valkininkų Loreto namelyje su pranciškonišku abitu, su šia knyga kairėje rankoje ir rožiniu dešinėje¹⁸.

Dvinario autoriaus laidotuvių detalės ganėtinai iškalbingai atskleidžia barokinio pamaldumo formas, puoselėtas aukštakilmio, rafinuoto, išsilavinusio didiko, kurio tėvas, aukštas valstybės pareigūnas Dmitrijus Chaleckis, buvo atsivertėlis į katalikų tikėjimą iš stačiatikių¹⁹. Ypatingai pamaldžios

literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 231; p. 232, išn. 423; Tojana Račiūnaitė, „Stebuklingasis atvaizdas ir jo aplinka. Loreto Švč. Mergelė Marija iš Valkininkų“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 7–30; Eadem, *Atvaizdo gyvastis*, Vilnius: Vilniaus akademijos leidykla, 2014, p. 299, 323–324; Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 40, p. 139–140.

¹⁶ Mikalojaus Kristupo Chaleckio fundacinis raštas, Valkininkai, 1633 IX 3, in: LMAVB, f. 273, b. 594.

¹⁷ Žr. Dariaus Barono komentarą in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 232, išn. 423; taip pat Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 139.

¹⁸ Detalių apie pašarvotuves pateikia pranciškonas Mikalojus Antanas Galeckis tame pačiame Loreto namelyje sakytame Chaleckio laidotuvių pamoksle, kuris kitais metais buvo publikuotas Vilniaus bazilijonų spaustuvėje: [Antoni Junosza Gałęcki], *Strzała wieczney szczęśliwości kresu dopędzaiaca w Wybornym biegu pobożnego życia Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Mikołaiia Krzysztofa z Chalca Chaleckiego Woiewody Nowogrodzkiego, Wolkinickiego, Łepuńskiego etc. Starosty [...] wystawiona w Kazaniu pogrzebowym dnia 11 rzesniá Roku P. 1653. w Cudownym Loretańskim Wolkinickim Panny Naświętszey Domiczku od niego fundowanym y zakonowi Bracicy S. Franciszka Conuentualium oddanym. Przez Wielebneho Oyca Mikołaiia Antoniego Junosza Gałęckiego Doktora [...]*, w Wilnie: W drukarni OO. Bazylianow S. Troycy, 1654, l. F₃-F₃v. Dar žr.: Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis*, p. 334; Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 142, taip pat išn. 117; Eadem, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, p. 98–100. Minimasis pranciškoniškas abitas leidžia spręsti, kad Chaleckis priklausė Mažesniųjų brolių Trečiajam ordinui (pasauliečiams tretininkams).

¹⁹ Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 127.

gyvensenos²⁰ kataliko Mikalojaus Kristupo Švč. Mergelei Marijai skirtų embleminių meditacijų knyga ir jos tekstai yra gerokai didesnio užmojo, negu manyta pirminiame tyrimų etape, įsivaizduojant ją kaip išplėstinių Loreto litanijos invokacijų ir atitinkamų emblemų rinkinį²¹.

Knygos pavadinimas koduoja „slėpinio“, kurį reikia „atrakinti“, struktūrą: dvinarį modelį, kurį įpavidalina žanrinė viso vientiso rinkinio specifika – emblemėninė forma²². Tiek sandaros, tiek turinio atžvilgiu *Dvinario* tekstai sudėtingesni negu įprastų XVII a. emblemų rinkinių²³. Gerai apgalvotą kūrinio „karkasą“ sudaro dvi pagrindinės dalys: „Lelija Dievo gelmėje“ (*Lilium in abyssio Dei*) ir „Lelija saulės šviesoje“ (*Lilium in aprico*), kiekviena jų skyla į 12 vadinamųjų „lelijų“, arba embleminių kompozicijų, apimančių po emblemą su keliais tituliniais įrašais ir keturis ilgesnius tekstelius: išplėstinę invokaciją į Mariją ir tris jai skirtas meditacijas. „Lelijyno“, Marijos gėlių darželio, forma atliepia XVI–XVII a. populiarią Marijos „gėlyno“ struktūrą. Tyrimas atskleidė struktūrines ir leksines sąsajas su ortodoksinėje tradicijoje išsisknijusiu Marijos himnu akatistu, kurio giedojimo praktika prie Vilniaus Dievo Motinos ikonos Švč. Trejybės bažnyčioje, dokumentais paliudyta XVII a. viduryje²⁴, buvo priimtina ne tik Vilniaus graikų apeigų katalikams (unitams) ir ortodoksams, bet ir Romos apeigų katalikams²⁵. Tiek šis vilniškis paprotys, tiek Rytuose ir Vakaruose prigijusias Marijos gerbimo tradicijas jungiantis Chaleckio kūrinys atrodo reprezentuojantys išskirtinius būtent LDK būdingo pamaldumo pavidalus²⁶. Tačiau, kaip jau buvo minėta, čia apie tai nesiplėsimė, juolab kad šiai temai daug dėmesio skiriame minėtame straipsnyje.

²⁰ Apie ją liudijama Galeckio laidotuvių pamoksle, žr. [Antoni Junosza Galecki], *op. cit.*, I. E₂ v ir kt.

²¹ Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 140–141.

²² Plačiau apie *Dvinario* struktūrą žr. minėtą (išn. 13) jau atliktą tyrimą: Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“.

²³ Žr. *ibid.*, taip pat Jolita Liškevičienė, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, p. 141.

²⁴ Rūta Janonienė, „Vilniaus Dievo Motinos ikona ir jos kultas Švč. Trejybės cerkvėje“, in: *Menotyra*, t. 24, Nr. 1, 2017, p. 7.

²⁵ *Ibid.*, p. 13; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 68; Jonas Vaišnora, *Marijos garbinimas*, (Lietuvos katalikų mokslo akademijos leidinys, Nr. 5), Roma, 1958, p. 322–323.

²⁶ Ona Daukšienė, *op. cit.*, p. 533.

Chaleckio Dvinaris pasirodė tuo metu, kai didesnis marijinės tematikos kūrinių proveržis LDK raštijoje dar nebuvo prasidėjęs. Kaip teisingai pastebėjo Simona Jasklevičiūtė, rinkusi duomenis apie LDK marijinių tekstų dinamiką XVII a., daugiausia jų išspausdinta antroje XVII a. pusėje²⁷. Pirmoje amžiaus pusėje LDK marijiniai (lotyniški ir lenkiški) spaudiniai pasiskirsto taip: pirmame dešimtmetyje – 1 (lenk.), antrame – 3 (2 lot. ir 1 lenk.), trečiame – 2 (1 lot. ir 1 lenk.), ketvirtame – 3 (1 lot. ir 2 lenk.), penktame – 5 (3 lot., iš jų pagal datą pirmasis – Chaleckio kūrinys, ir 2 lenk.). Toliau nuo penkto dešimtmečio šių tekstų tolygiai daugėja, o piką jų leidyba pasiekia aštuntame ir devintame dešimtmečiuose (per kuriuos Jasklevičiūtė suskaičiavo net po 13 leidimų²⁸, bet jų galimai būta dar daugiau). Tuo tarpu katalikiškoje Europoje kaip atsakas į protestantų kritiką Marijos gerbimo klausimu jau netrukus po Tridento susirinkimo viena po kitos buvo imtos leisti katalikiškos „mariologijos“. Tarp svarbiausių minėtini jėzuitų Petro Kanizijaus (Petrus Canisius, 1521–1597) ir Pranciškaus Suarezo (Francisco Suárez, 1548–1617) darbai²⁹: fundamentalus Kanizijaus veikalas *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta* (ed. pr. 1577)³⁰, nustatęs pagrindines potridentinės mariologijos temas ir kodifikavęs Marijos gerbimo raiškos variantus, ir dvidešimt trys Suarezo disputai apie Kristaus gyvenimo slėpinius (*De mysteriis Vitae Christi*), tai yra antrasis Tomo Akviniečio *Summa theologiae* komentarų tomas (1592), pelnęs šiam jėzuitui sisteminės arba scholastinės mariologijos pradininko vardą³¹.

²⁷ Simona Jasklevičiūtė, „Marijinė lotyniškoji raštija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a.“, rengiamos daktaro disertacijos rankraštis.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Beth Kreitzer, *Reforming Mary: Changing Images of the Virgin Mary in Lutheran Sermons of the Sixteenth Century*, (ser. *Oxford Studies in Historical Theology*), Oxford University Press, 2004, p. 7.

³⁰ [Petrus Canisius SJ,] *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta, libri quinque. Atque hic secundus liber est Commentariorum de Verbi Dei corruptelis, adversus novos et veteres sectariorum errores, nunc primum editus: autore D. Petro Canisio, Societatis Iesu Theologo*, Ingolstadii: Excudebat D. Sartorius, 1577, prieiga internete: https://archive.org/details/bub_gb_6h5--UNiwa8C/page/n3.

³¹ Robert Fastigi, „Francisco Suárez as Dogmatic Theologian“, in: *A Companion to Francisco Suárez*, edited by Victor M. Salas, Robert L. Fastigi, Leiden: Brill, 2015, p. 148–149, 159; Dorian Llywelyn SJ, „Mary and Mariology“, in: *Oxford Handbooks Online*, 2016 birželis, Oxford University Press, p. 23, prieiga: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-62>.

Dauguma potridentinių katalikiškosios mariologijos darbų yra atvirai išreikšta ir gana invektyvi polemika su reformatoriais. Į tuos veikalus dažnai prikaišiojama daug tiesioginių kaltinimų protestantams už piktžodžiavimą Marijai ir šventiesiems, perteikiamų anaiptol ne švelnia leksika. Pavyzdžiui, minėtojo Petro Kanizijaus veikalo pirmojo 1577 m. leidimo tituliniam puslapyje įrašyta citata iš Apreiškimo Jonui 13 skyriaus, akivaizdžiai nukreipta prieš Reformaciją, prilyginamą apokaliptiniam žvėriui:

Apr 13[, 6]: Et aperuit (bestia) os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius et Tabernaculum eius, et eos, qui in caelo habitant.³²

(Apr 13, 6: Ir atvėrė (žvėris) savo nasrus piktžodžiavimams prieš Dievą, kad piktžodžiautų jo vardui, jo padangtei ir dangaus gyventojams.)

Tai būdingas polemienio diskurso pavyzdys, iliustruojantis aistringą atsaką į priešingos pusės retoriką: atviras invektyvas prieš Marijos ir šventųjų gerbimą formuluodami reformatoriai žodžių taip pat nesirinkdavo ir, pvz., Pseudo-Bonaventūros *Psalmyną* arba Pseudo-Alberto Didžiojo *Marijos bibliją* (*Biblia Mariana*) cituodavo kaip baisiausios erezijos bei piktžodžiavimo pavyzdžius, Marijos atvaizdus prilygindavo pagonių stabams, nevengdavo katalikų Marijos apologetų įžeidinėti *ad hominem* (pvz., Kanizijus nuolat lygintas su lojančiu šunimi etc.). Tokia retorika radosi ne iš karto. Reformacijos pradininkas Martinus Lutheris į Mariją žvelgė su ganėtina pagarba ir paliko gausų mariologinį palikimą (garsųjį *Magnificat* giesmės komentarą, 8o pamokslų ir kt.), bet atsisakė Marijai taikyti Tarpininkės ir Užtarėjos titulus ir atmetė jai skirtas liaudiškojo pamaldumo praktikas³³. Panašios nuostatos laikėsi ir Ulrichas Zwinglis, teigęs, kad negalima naudotis jokiais kitais tarpininkais, išskyrus Kristų, o radikaliausias buvo Jeanas Calvinas, kaltinęs Romą, kad ši Mariją padariusi stabu³⁴. Nors Reformacijos tėvai išlaikė asmeninę pagarbą Marijai, ilgainiui neigiama nuostata Dievo Motinos ir šventųjų kulto atžvilgiu atvedė į kraštutines ikonoklazmo formas, kaip antai bažnyčių „valymą“

³² [Petrus Canisius SJ,] *op. cit.*

³³ Rimas Skinkaitis, „Marijos kulto problematika Europos krikščioniškoje erdvėje“, in: *Soter*, 2008, Nr. 22 (55), p. 84.

³⁴ *Ibid.*, p. 85.

naikinant vertingus sakraliojo meno kūrinis, kuriuose reformatoriai vis labiau išvelgdavo stabmeldystės apraiškas³⁵. Tikroji krikščionybė evangelikų sieta „su gyvojo Dievo pažinimu, priešinant ją šventų vietų, paveikslų garbinimui, bet kokiam kultui, nesusijusiam su „gyvuoju Kristumi“³⁶. Lietuvių Reformacijos pradininkas Abraomas Kulvietis savo *Tikėjimo išpažinime* (parašytame 1543, išspausdintame 1547), laikomame pirmąja evangeliška konfesija Lietuvos ir Lenkijos regione³⁷, apie Mariją pasisako dar panašiai pagarbiai kaip Lutheris: ji esanti „nekalčiausioji ir švenčiausioji Mergelė, Dievo motina, kuriai nė viena šventųjų mergelių ar moterų negali prilygti“, bet „garbinti reikia tik vieną Dievą“³⁸. Antrojeje amžiaus pusėje LDK poleminė literatūra plėtojosi įvaldydama vis aštresnį retorinį toną.

Kaip pastebi Arūnas Sverdiolas, „[t]arpkonfesinės polemikos atveju retorika pasidaro gana savita: atsikertant oponentams, siekiama įtikinti ne tiek juos, kiek savuosius“³⁹. Tas pat pasakytina ir apie atitinkamus katalikų tekstus: kardinalius nesutarimus atspindėjęs įnirtingas poleminių tekstų tonas veikiau galėjo paveikti šalininkus, o ne oponentus⁴⁰. Rašydama apie Mikalojaus Radvilos Juodojo atsakymą popiežiaus nuncijui Aloyzui Lippomanui, atvėrusį „plačią ir ilgą poleminės literatūros tradiciją Lietuvoje“⁴¹, Dainora Pociūtė pastebi, kad Radvilos laiškas pateikia viešą antikatalikišką manifestą, radikaliai poleminį, siekiantį „ne tiesos reabilitacijos, bet Romos bažnyčios kompromitacijos“⁴². „Popiežininkus“ kaltinant stabmeldystėmis, pasitelkiant atitinkamą leksiką išreiškiama nuostata ir Marijos kulto atžvilgiu:

³⁵ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 22.

³⁶ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 374–375.

³⁷ Eadem, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas = The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 28.

³⁸ „Abraomo Kulviečio tikėjimo išpažinimas“, iš lotynų k. vertė Benediktas Kazlauskas, peržiūrėjo ir pataisė Eugenija Ulčinitė, in: *ibid.*, p. 195.

³⁹ Arūnas Sverdiolas, „Pamokslai apie paveikslus“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 77.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 379.

⁴² *Ibid.*, p. 362, 379.

*Altare mihi [...] non Romanae, aut Loretanae Mariae, ligneis vestris diis et numinibus, re ipsa daemonibus Delphicis nuncupatum, sed ipsi aeterno et viventi Deo nostro erectum ac dicatum.*⁴³

Abiejų pusių, priešininkų argumentuose išvelgdavusių vien šventvagystes, aršus nusistatymas konstruktyvų disputą darė neįmanomą, tačiau būta ir pozityvių polemikos momentų. Protestantams tvirtai pabrėžiant kristologinį mariologijos pagrindą⁴⁴, jį labiau išryškino ir katalikiškoji kontrreformacija, pakilusi karštai ginti Marijos gerbimo ir liaudiškame pamaldume įsitvirtinusių jo praktikų⁴⁵. Po apogėjų pasiekusios poleminės įtampos XVI a. pabaigoje⁴⁶, taip pat ir Lietuvoje – 8–9 dešimtmečiais⁴⁷, XVII amžius pelnė „auksinio mariologijos amžiaus“⁴⁸ reputaciją.

Kiekvienas šio amžiaus marijinės / mariologinės tematikos veikalas priskirtinas polemiam laukui, ne išimtis ir Chaleckio knyga. Tačiau visame Chaleckio veikale polemisis diskursas rodo pakitusį toną, skleidžiasi santūriai ir oriai, Marija aukštinama labai žodingai, bet be nukreiptų į reformatorius tiesioginių invektyvų (išskyrus vieną pačioje pabaigoje), polemizuojama veikiau pridengtomis nei atviromis formomis, apie kurias toliau ir kalbėsime.

ĮŽANGŲ UŽUOMINOS

Visos Chaleckio knygos įžangos, kurių su tam tikromis išlygomis galima priskaičiuoti net 6, yra rašytos jo paties, kiekviena jų koduoja tam tikrą žinią.

⁴³ Cit. iš: *Du laiškai: Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) = Two letters: A Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556)*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 147. „Mano altorius [...] paskirtas ne Romos ar Loreto Marijai, jūsų mediniams dievams ir dievybėms, o iš tiesų – Delfų velniam, o pastatytas ir pašvęstas amžinajam ir gyvajam mūsų Dievui“ (*ibid.*, p. 418–419, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė-Staškevičienė).

⁴⁴ Stanisław Celestyn Napiórkowski, „Mariology, 2: Historical Development“, in: Erwin Fahlbusch [ir kt.], *The Encyclopedia of Christianity*, t. 3: J–O, (originally published as *Evangelisches Kirchenlexikon*, t. 3), Cambridge [ir kt.]: Brill, 2003, p. 408.

⁴⁵ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁶ Arūnas Sverdiolas, *op. cit.*, p. 76–77.

⁴⁷ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 379.

⁴⁸ Stanisław Celestyn Napiórkowski, *op. cit.*, p. 407.

Pirmoji mįslinga simbolinė kalba nusako Įsikūnijimo slėpinio sandus ir kartu tarsi pateikia knygos turinio santrauką. Neatsitiktinai nuo pat knygos pradžios kaip centrinė tema iškeliamas Įsikūnijimas, dėl kurio esmingai nesutarė katalikai ir evangelikai: kuo labiau protestantizmas stengėsi atpirkimą pagrįsti vien Kryžiaus auka, tuo mažiau reikšmės skyrė Įsikūnijimui, taigi ir Marijos vietai jame⁴⁹. Pirmoji Chaleckio įžangėlė baigiama žodžiais *sola fides sufficit* („vien tikėjimo užtenka“). Šis svarbus jau pirmame įžanginiame puslapyje atsirandantis motyvas nurodo į polemiką su evangelikais nuteisinimo vien tikėjimu (*sola fide*) klausimu ir *Dvinaryje* kartojasi, ilgėliau prie jo apsisistosime kitame skyrelyje. Centrinį Įsikūnijimo momentą koduotai ženklina ir antroji „įžangėlė“, tiksliau, įžanginė embleminė kompozicija, jį perteikianti simboline vaizdų kalba, lelijomis danguje ir žemėje.

Po išplėstinio turinio eina to meto spaudiniuose gana dažnas sandas – kreipimasis į knygelę (*Apostrophe ad libellum*), šiuo atveju pabrėžiantis katalikiškąją knygelės misiją: ji išlydima į Romą, kur aplankysianti šventųjų apaštalų Petro ir Pauliaus „slenksčius“ (*Apostolica Divorum Petri et Pauli limina visitature Libelle*). Autorius pabrėžia ištikimybę Romos Bažnyčiai, vadindamasis mažiausiuoju Romos pavaldiniu (*minim[us] Clie[n]s Roman[us]*) ir retoriškai deklaruodamas nuolankią pagarbą Marijai: „Klausinama, kieno pasiūsta skubi, Knygele, pranešk: Marijos vaikelio ir jos apdaro krašto dulkelės“ (*Percontatus a quo curris, Libelle, annuntia: a puppulo pulviusculo laciniae Marianae*)⁵⁰.

Knygelės kreipimąsi palydi ir Chaleckio prakalba į skaitytoją, reprezentuojanti Baroko žmogaus nusižeminimą Dievo slėpinių akivaizdoje ir baigiama invokacija į Mariją – pagalbos ir įkvėpimo rašant šį kūrinį prašymu:

Dignare me laudare te, Virgo Sacrata.

Tange mentem et linguam ad delibandas Laudes tuas.⁵¹

(Suteik man garbę šlovinti tave, pašventintoji Mergele.

Palieski mintį ir liežuvį, idant teikčiau tau šlovę.)

⁴⁹ Dorian Llywelyn SJ, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁰ *Binarius Chalecianus*, I. B₂v. Lotyniškai cituojant originalo tekstas minimaliai koreguojamas, atsisakant kai kurių didžiųjų raidžių ir sudabartinant skyrybą.

⁵¹ *Binarius Chalecianus*, I. [B₄v].

Ši invokacija turi sąskambių su pagarbiu Lutherio kreipimusi į Mariją *Magnificat* komentaro įžangoje: „Švelnioji Dievo Motina, suteik man reikiamą dvasią, kad galėčiau kuo naudingiau ir kruopščiau komentuoti tavo giesmę...“⁵² Ar tas sąskambis atsitiktinis, ar ne, kategoriškai neįmanoma spręsti, nes kreiptis į Mariją jai dedikuotų kūrinių pradžioje yra įprasta praktika, tačiau turint omenyje, jog Chaleckio knygoje yra paslėptų nuorodų į Reformacijos tėvų teiginius, tokia prielaida neatmestina.

SOLA FIDES SUFFICIT

Atkreiptinas dėmesys, kad neatsitiktinai pirmą kartą *Dvinaryje* frazė *sola fides* nuskamba citatoje iš Tomo Akviniečio eucharistinio himno *Pange lingua gloriosi*, šio posmo:

Verbum caro, panem verum
verbo carnem efficit:
fitque sanguis Christi merum,
et si sensus deficit,
ad firmandum cor sincerum
sola fides sufficit.

(Žodis tas, kurs kūnu tapo,
Žodžiu duoną kūnu daro,
Vynas virsta gi krauju:
Nors jausmai tave klaidintų,
Sielai nuolankiai įtikint
Vien tikėjimo užtenka.⁵³)

⁵² [Martin Luther], „The Magnificat put into German and explained“, in: *Luther's Spirituality*, edited and translated by Philipp D. W. Krey and Peter D. S. Krey, preface by Timothy J. Wengert, New York–Mahwah: Paulist Press, 2007, p. 93; Rimas Skinkaitis, *op. cit.*, p. 84.

⁵³ Cituojamas šio himno senesnysis, tikslesnis, vertimas į lietuvių k. iš: *Šlovinkim Viešpatį: Iš liturginių knygų mišios ir mišparai lietuviškai ir lotyniškai visiems sekmadieniams ir šventėms ir kitos katalikų vartojamos maldos ir giesmės*, parašė kan. Adolfas Sabaliauskas, 1938, Klaipėda: Akc. Ryto b-vė, p. 454–455. Cituojant pabraukta straipsnio autorės.

Čia frazė *sola fides*, tiesioginė užuomina į vieną pagrindinių evangelikų doktrinų – nuteisinimą vien tikėjimu (*sola fide*), sykiu nurodo ir į kitą poleminio diskurso objektą – transsubstanciacijos, arba esmėkaitos doktriną. Tiek nuteisinimo, tiek esmėkaitos klausimais katalikai ir evangelikai laikosi priešingų pozicijų. Lietuvoje ypač karšti disputai transsubstanciacijos tema vyko tarp reformatų ir jėzuitų: 1573 m. Vilniuje viešai disputavo Andriejus Volanas ir Petras Skarga, vėliau tęsė pokalbius privačiai, išspausdino vienas kitą atremiančius veikalus, o vėliau į polemiką įsitraukė ir daugiau abiejų pusių atstovų⁵⁴. Pasak Pociūtės, „Skargos ir Volano polemika eucharistijos klausimu buvo tradicinė visoje Europoje plačiai plėtotos reformatų ir katalikų eucharistinės polemikos dalis“⁵⁵. Dėl šios doktrinos būta teologinių ginčų ir tarp liuteronų bei reformatų Bažnyčių: 1585 m. Vilniuje įvyko garsusis kolokviumas „dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę“⁵⁶, į kurį liuteronų ir reformatų teologus sukviėtė kunigaikštis Kristupas Radvila Perkūnas⁵⁷. Nors transsubstanciacijos doktriną atmetė visi reformatoriai, Lutheris į šią doktriną žvelgė švelniau, nei ypač griežtai ją kritikavęs Zvinglis, ir sutiko, kad Kristus tikrai esti savo kūnu Eucharistijoje⁵⁸. Katalikų Bažnyčia besąlygiškai laikosi nuostatos, kad per Eucharistiją pašventinta duona ir vynas virsta Kristaus kūnu ir krauju: šis virsmas, anot Tomo Akviniečio, esantis ne formalus, o esminis, substancijų, perkeitimas, todėl vadintinas transsubstanciacija⁵⁹.

Tiesiogiai iš Tomo Akviniečio himno cituojamą „vien tikėjimo“ argumentą, kuriuo reformatoriai grindžia vieną esminių doktrininių nuostatų, Chaleckis pakreipia katalikams svarbių doktrinų naudai. Pasitelkiamas ir vienas didžiausių autoritetų – Tomas Akvinietis, galbūt sekant mariologijos sistemintojo Suárezo pavyzdžiu. Kadangi *Dvinaris* skirtas „slėpiniams“, suponuojama, kad

⁵⁴ Dainora Pociūtė, *Maištininkų katedros*, p. 268–273.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 271.

⁵⁶ Žr. *Colloquium habitum Vilnae die 14 Iunii, anno 1585, super articulo de Caena Domini = Religionskolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę = Religionskolokvium in Vilnius (14.06.1585) über den Artikel des Herrenmahls*, parengė / herausgegeben von / concinnaverunt Jolanta Gelumbeckaitė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.

⁵⁷ Darius Petkūnas, „1585 metų kolokviumas – kunigaikščio Kristupo Radvilos Perkūno pastangos išsaugoti eklesiastinę bendrystę tarp LDK Liuteronų ir Reformatų bažnyčių“, in: *Colloquium habitum Vilnae*, p. 181.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 200.

⁵⁹ *Summa theologiae*, III, q. 75, art. 4.

Dievų slėpinių žmogaus nesąs pajėgus iki galo perprasti. Būtent tai teigiama cituojamame Akviniečio himne, nusakant pagarbų nustebimą Eucharistijos stebuklo akivaizdoje. O Chaleckis pirmojoje išangėlėje, prieš frazę *sola fide sufficit*, kalba apie paralyžiuojančią nuostabą susidūrus su Įsikūnijimo slėpiniu: „Nuo slėpinio svorio jutimas silpsta, protas temsta, supratimas miršta, angelų mokykla nutyla; vien tikėjimo užtenka“ (*A pondere mysterii sensus hebescit, ratio tenebrescit, intellectus emoritur, angelorum schola mutescit; sola fides sufficit*⁶⁰).

Netrukus, po išanginių *Dvinario* tekstų, pirmojoje „Lelijos gelmėje“ kompozicijoje, ši minties linija tęsiama: į Mariją kreipiamasi kaip į „stulbinančią pasaulio stebuklą, kuriuo angelų žvilgsnis nepasisotina, kurio sukurtasis protas neperskverbia“ (*Miraculum et stupor mundi Maria, aciei Angelorum insatiabilis, intellectui creato impenetrabilis*)⁶¹. Pacituotoje invokacijoje pavartotas tomistinės teologijos terminas *sukurtasis protas*, lot. *intellectus creatus*. Taip plėtojama minėtoji išanginė užuomina: pagal Akvinietį, sukurtasis protas pats savo jėgomis Dievo prigimties negeba suvokti, nemedžiagines prigimtis kontempliuoti galįs tik angeliškasis protas (*intellectus angelicus*)⁶², vadinasi, belieka tikėjimas, „vien tikėjimo užtenka“ – *sola fides sufficit*. Taip pat svarbu, kad paraleliai čia Chaleckio parafrazuojamos ir Apreiškimo Dievo Gimdytojai akatisto invokacijos (iš 1 oiko, taigi taip pat iš pačios himno pradžios, pirmosios „kompozicijos“): „Sveika, žmonių mintims nepasiekiamoji aukštybe! Sveika, net angelų akims neižvelgiamoji gelme!“⁶³, nurodančios į net angeliškojo proto apstulbimą akistatoje su didžiuoju slėpiniu. Taigi *Dvinario* autorius Marijos vaidmens Įsikūnijime svarbai patvirtinti pasiremia ir senos ortodoksinės tradicijos himno akatisto, neatskiriamai siejančios kristologiją ir mariologiją⁶⁴, pavyzdžiu, ir Akviniečio teologine mintimi, o savo argumentus paradoksaliai apjungia ir įžodina radikalios Lutherio doktrinos, metusios iššū-

⁶⁰ *Binarius Chalecianus*, I. [Av].

⁶¹ *Ibid.*, I. Cv.

⁶² Leo J. Elders, *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, (ser. *Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters*), Leiden: Brill, 1990, p. 193.

⁶³ Apreiškimo Dievo Gimdytojai akatistas, in: Vaclovas Aliulis, MIC, *Geroji Atpirkėjo Motina*, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2001, p. 113.

⁶⁴ „Hymn of the “Akathistos”. Solemnity of the Immaculate Conception“, in: *Vatican News*, December 8, 2000, http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_20001208_akathistos_en.html.

kį vėlyvųjų Viduramžių Bažnyčioje įtvirtintam sudėtingam žmogaus išgelbėjimo modeliui⁶⁵, kodine formule: *sola fide*. Panašu, kad taip siekiama atskleisti jos senesnę genezę, egzistavimą Bažnyčios tradicijoje dar iki Reformacijos ir galimumą paremti katalikams svarbias doktrinas.

Antrojoje *Dvinario* dalyje, „Lelijos saulės šviesoje“ trečiojoje kompozicijoje, frazė *sola fides* įterpiama toje vietoje, kur į Mariją kreipiamasi kaip į Užtarėją:

Tum supra naturam donatae gratiae, tum naturalium donorum supra numerum, non graduatam, sed immensam sortita puella qualificationem. Facta es salvandae animae hominis desiderabilis certitudo. De cuius plenitudine accipere superabundanter, in die praemiationis, poscimus a te viatores. Quorum subsidium ad aeterna in caducis, pusillum, aut nullum. Quorum firmitas, *ab operibus Dei placentibus, in sola fide haesit*.⁶⁶

(Mergele, gavusi ir antprigimtinės malonės, ir nesuskaičiuojamų prigimtinių dovanų šlovę, ne paprastą, o begalinę. Tapai trokštamam žmogaus sielos išgelbėjimo laidu. Mes, keliauninkai, prašome, kad atlygio dieną galėtume kuo apščiau pasisemti iš šios pilnatvės. Mes, kuriems šioje netvarybėje labai mažai tėra pagalbos, vedančios į amžinybę, arba visai jos nėra. Mes, kurių tvirtumas, *kylantis iš Dievui patinkančių darbų, laikosi vien tikėjimu*. Tačiau ir atlygis už juos nė vienam nėra iš anksto užtikrintas, nė vienam nėra suteiktas, kol kova nesibaigusi.)

Pacituotoji vieta įdomi tuo, kad nors čia ir kalbama apie atlygį už Dievui patinkančius darbus, kartu nuolankiai pripažįstamas žmogiškųjų darbų ir pastangų bergždumas ir tai, kad žmonių viltis dėl išganymo galiausiai grindžiama vien tikėjimu. Tokia nuostata gali pasirodyti netgi labiau artimesnė protestantiškajai negu katalikiškajai. (Pavyzdžiui, Kulvietis savo *Išpažinime* sako: „Tikiu, kad esame išganomi vien Dievo gailėstingumu, dėka Kristaus kančios, dovanai, be jokių mūsų nuopelnų. Reikia daryti gerus darbus, bet

⁶⁵ Natalia Nowakowska, *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation Before Confessionalization*, Oxford University Press, 2018, p. 28–32. Pabrėžtina, kad 1547 m. Tridento Susirinkimas dekretu apie nuteisinimą atmetė ir *sola fide* doktriną, ir daugelį vėlyvųjų Viduramžių mokymų šiuo klausimu (*ibid.*, p. 32).

⁶⁶ *Binarius Chalecianus*, I. L₃r (p. 68). Kursyvas - straipsnio autorės.

neriekia jais pasikliauti, nes jie yra menki ir negryni [...].⁶⁷) Kita vertus, Chalckio teiginys apie „iš Dievui patinkančių darbų kylantį tvirtumą“, kuris „laidosi vien tikėjimu“, yra ganėtinai oksimoroniškas, be to, išryškina Marijos kaip Tarpininkės arba Užtarėjos vaidmenį, atmestą reformatorių. Taigi polemisinis aspektas, – vis dėlto tuos darbus ir atlygį už juos paminint, – yra pastebimas, tačiau reiškiamas nebe tiesiogiai invektyviomis, o daug rafinuotesnėmis, barokinio paradoksalumo nestokojančiomis formomis, priešininkų argumentus įmantriai pakreipiant sau norima linkme.

QUOS VOLUIT, EOS ELEGIT

Pačioje paskutinėje kompozicijoje randame aiškią aliuziją į predestinacijos dilemą:

Ultimus sertum signatorum. Quos Deus voluit, hos elegit; quos praelegit, eosdem dignos censuit accipere stolam Agni immaculati, stolam gloriae immarcescibilis. Quae ipsa est corona Resurrectionis nostrae et vitae cum Christo Domino in saecula.⁶⁸

(Paskutinis vainikas – paženklintųjų. Juk *Dievas išsirinko tuos, kuriuos norėjo* [išsirinkti]; kuriuos išsirinko, tuos pripažino vertais gauti nesuteptojo Avinėlio apsiaustą, nenykstančios šlovės apsiaustą, o tai yra mūsų prisikėlimo ir amžino gyvenimo su Kristumi Viešpačiu vainikas.)

Įžvelgiame šiame sakinyje paslėptas nuorodas į Apreiškimo Jonui knygą (ypač Apr 7, kur minimi paženklintieji ir Avinėlis), Evangelijos pagal Joną 15 skyrių⁶⁹, 131 (132) psalmę⁷⁰. Tačiau formulė *quos Deos voluit, hos elegit* tiksliai neatitinka nė vienos iš paminėtų potridentinės Vulgatos teksto vietų. Šis teiginys būtent tokiu, žodis žodin pavidalu, itin dažnas Jeano Calvino raštuose. Jeigu sakinį skaitome be konteksto, tai čia net jokios polemikos

⁶⁷ „Abraomo Kulviečio tikėjimo išpažinimas“, p. 193.

⁶⁸ *Ibid.*, l. [Q₄v].

⁶⁹ Jn 15, 16: *non vos me elegistis, sed ego elegi vos* – „ne jūs mane išsirinkote, bet aš jus išsirinkau“.

⁷⁰ Ps 131 (132), 13: *quoniam elegit Dominus Sion praelegit eam in habitationem sibi* – „nes Viešpats išsirinko Sioną, išsirinko jį sau gyventi“.

predestinacijos klausimu galime neįžiūrėti. Vis dėlto polemėnis aspektas slypi numanomoje nuorodoje į psalmę: eilutė *elegit eam Deus et praelegit eam* yra siejama su Marija jos švenčių liturgijoje, ypač pranciškoniškoji mariologija pabrėžia jos predestinaciją būti Dievo Motina⁷¹.

Prieš ką tik pacituotą vietą, kurioje Chaleckis aprašo „trečiąjį iš pergalės vainikų“, apibūdinant du pirmuosius „vainikus“ dar sykį paliečiama gerų darbų (ne)svarbos dilema:

Primum sertum currentis; vita enim nostra sagitta emissa donec cadat in margine qui praescribitur. Similiter ad vocem litui Legis Divinae dum a nobis curritur, vita transcurrit. Et quod facis reliquum est, relinquitur in fundo. Alterum sertum merentis: nulli enim promissa aut data a causa retributio, assem, quem vilicus meruit, accepit. Consimiliter animae in corpore bona opera exanclatae dant spem continuam promissorum Iustitiae Dei.⁷²

(Pirmasis vainikas – bėgančiojo. Juk mūsų gyvenimas – strėlė, paleista skrieti, kol nenukrenta ant nubrėžtos ribos; panašiai, kol bėgame į Dieviškojo Įstatymo trimto garsą, prabėga gyvenimas, ir tai, ką darai, tampa atliekama, lieka dugne. Antrasis vainikas – nusipelnusiojo. Juk niekam nepažadėtas nei dėl priežasties duotas atlygis gaunamas kaip prievaizdo nusipelnytas skatikas; taip ir kūne įkalintos sielos geri darbai teikia nuolatinę viltį dėl Dievo teisingumo pažadų.)

Gerų darbų reikalingumas ir sykiu bergždumas įvaizdinami panašiai paradoksaliai kaip ir anksčiau pateiktame pavyzdyje: viena vertus, jie bergždi, nereikalingi, „liekantys dugne“, kita vertus, jie teikia „kūne įkalintai sielai“ viltį sulaukti „atlygio be priežasties“ kaip „pelnyto skatiko“ (čia numanoma nuoroda į Kristaus palyginimus apie vynuogyno darbininkus, prievaizdą ir ištikimąjį tarną: Lk 12, 42, Mt 20, 1–14; 25, 14–30).

Taigi ir vėl Chaleckio polemikos metodas atsiskleidžia kaip „gudresnis“, subtilėnis už įnirtingo puolimo priemonės: kodines Reformacijos tėvų formuluotes jis pakreipia savo argumentų naudai, kovodamas „priešo ginklais“. Svarumo netiesioginiams polemikos argumentams suteikia daugybė intertekstinių aliuzijų

⁷¹ Johannes Schneider OFM, *Virgo Ecclesia facta: The Presence of Mary in the Crucifix of San Damiano and in the Office of the Passion of St. Francis of Assisi*, New Bedford, MA: Academy of the Immaculate, 2004, p. 182–183.

⁷² *Ibid.*

ir nuorodų, originaliame kūrinyje niekaip nepažymėtų. Atsiliepančiam tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykiu su Marija grįžti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams, ypač Evangelijai pagal Luką: pvz., 8-osios („Dievo džiugesys ir gėlė“) ir 9-osios („Apsaugos pylimas“) „Lelijų gelmėje“ kompozicijų „nektaro lašuose“ vienas po kito įvaizdinami ir apmąstomi Evangelijos pagal Luką 1 skyriaus epizodai⁷³, tarp jų itin detaliai – ir Lutherio komentuota giesmė *Magnificat*. Gausu ir nuorodų į Bažnyčios Tėvų bei Viduramžių autorių raštus ir į potridentinės mariologijos šaltinius. Tarp pastarųjų vienas svarbiausių – minėtasis Petro Kanizijaus veikalas⁷⁴, iš kurio Chaleckis semiasi nemažai įvaizdžių, juos dažnai perteikdamas Loreto litanijos ar Akatisto invokacijoms artimesnėmis formomis. Verčiant ir komentuojant *Dvinarij* buvo nustatytos kriptocitatos iš pasitelkiamų potridentinių veikalų: paminėtini jėzuito Martyno Delrijaus (Del Rio, Delrio) SJ *Florida Mariana* (1598)⁷⁵, Jono Buzėjaus SJ išleisti humanisto benediktino Jono Tritemijaus devociniai raštai (*Ioannis Trithemii Spanhemensis... Opera pia et spiritualia*, 1604)⁷⁶, Loreto vyskupo Rutilijaus Benzonijaus (Rutilio Benzoni) *Expositio Psalmi 86* (1612)⁷⁷, kuriame 86 psalmė komentuojama iš mariologinio žiūros taško, marijinių tekstų pavyzdžių rinkiniai, tarp jų „Marijos Parnasas“ (*Parnassus Marianus*, 1624)⁷⁸ ir daugybė kitų⁷⁹.

⁷³ *Binarius Chalecianus*, I. G₂r– Hr (p. 35–41).

⁷⁴ Žr. aukščiau ir išn. 30.

⁷⁵ [Martinus Delrio], *Florida Mariana, sive De laudibus Sacratissimae Virginis Deiparae pagnegyrici XIII. Auctore Martino del Rio Societatis Jesu presbytero*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana apud Balthasarum Moretum, 1598.

⁷⁶ [Ioannes Trithemius; Ioannes Busaeus (ed.)], *Ioannis Trithemii Spanhemensis [...] abbatissimae Opera pia et spiritualia, quotquot vel olim typis expressa, vel m.ss. reperiri potuerunt; a r. p. Ioanne Busæo Societatis Iesu [...] diligenti studio conquisita et in unum volumen mendis expurgatis redacta*, Moguntiae: Ex typographeo Ioann. Albini, 1604.

⁷⁷ [Rutilius Benzonius], *Expositio Psalmi LXXXVI cum tribus disputationibus de iurisdictione ecclesiastica, et temporalis, accessit etiam brevis explicatio Salvationis Angelicae [...] auctore Rutilio Benzonio Romano*, Recineti: Apud Petrum Salvionum, 1612, p. 114.

⁷⁸ [Antoine de Balinghem], *Parnassus Marianus seu flos hymnorum, et rhythmorum de SSa Virgine Maria; ex priscis tum missalibus, tum breuiarijs plus sexaginta. Accessit Parnassus Iesu, seu Mons myrrhæ, & paraphrasis aurea super Salve Regina. Collectore P. A. de Balinghem Societatis Jesu*, Duaci: Typis Balthazaris Belleri, 1624.

⁷⁹ Išsamesnius duomenis apie nustatytus Chaleckio naudotus šaltinius žr. straipsnyje Ona Daukšienė, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“.

Ilgai išvengęs tiesioginio reformatoriams adresuoto puolimo, polemizavęs veikiau paslėptomis nei atviromis formomis: nuo knygelės palydėjimo Romon iki gan saikingo kai kurių oponentams priklausančių teiginių traktavimo, Chaleckis pabaigoje vis dėlto „nesusilaiko“ ir veikalą Marijai pabaigia įprasta retorine invektyva, turbūt įkvėpta ir baigiamųjų epigramų *in invidum* („pavyduoliui“) tradicijos:

Sile lingua hispidae, damnataeque Haereseos.

Incipe iambos, Coeli Curia, Virgineos.⁸⁰

(Nutilk, pasišiaušusios ir pasmerkto Erezijos liežuvi.

Pradėkite, Dangaus rūmai, jambais apgiedoti Mergelę.)

Tokia kūrinio užsklanda, dar palydima baigiamąja fraze *Finis operis, non laudis Mariae* („Pabaiga veikalo, bet ne Marijos šlovinimo“)⁸¹, yra ne tik duoklė retorinėms konvencijoms, bet ir patvirtina poleminį-apologetinį autoriaus sumanymą ir sykiu asmeninio pamaldumo Dievo Motinai išpažinimą.

IŠVADOS

Straipsnyje tiriamo atvejo analizė atskleidžia ne atvirą, o pridengtą religinę polemiką, parodo, kokius unikalius pavidalus tokio pobūdžio polemika įgaudavo LDK daugiakonfesėje kultūrinėje aplinkoje.

Poleminis aspektas *Chaleckio Dvinaryje* reiškiamas nebe tiesiogiai invektyviomis, o daug rafinuotesnėmis, barokinio paradoksalumo nestokojančiomis formomis. Tekste paslepamos nuorodos į pagrindines doktrinas, dėl kurių nesutaria katalikai ir protestantai (pavyzdžiui, predestinacijos, nuteisinimo vien tikėjimu, transsubstanciacijos).

Chaleckio polemikos metodas atsiskleidžia kaip „gudresnis“, subtilesnis už tiesioginio puolimo priemones: kodines Reformacijos tėvų formuluotes jis pakreipia savo argumentų naudai, kovodamas „priešo ginklais“ tarsi bando

⁸⁰ *Binarius Chalecianus*, I. R_v (p. 112).

⁸¹ *Ibid.*

gražinti reformatorių teiginius į pradinį kontekstą, parodyti juos egzistavus Bažnyčios tradicijoje iki Reformacijos.

Pavyzdžiui, *sola fide* argumentas pasitelkiamas transsubstanciacijos ir Įsikūnijimo doktrinoms paremti. Marijos vaidmens Įsikūnijime svarba patvirtinama „dvinarėmis“ kriptocitomis: ir iš Tomo Akviniečio, ir iš senos ortodoksinės tradicijos himno akatisto, neatskiriamai siejančios kristologiją ir mariologiją. Pasitelkiant dvejopus šaltinius kalbama tarsi iš bažnytinės Unijos pozicijų, pabrėžiant lotynų ir graikų tradicijų vienybę Marijos gerbimo ir kitais polemikos su reformatoriais klausimais.

Svarumo netiesioginiams polemikos argumentams suteikia daugybė intertekstinių aliuzijų ir nuorodų, originaliame kūrinyje niekaip nepažymėtų. Atsiliepiant tiek į Reformacijos pradininkų nuostatą santykį su Marija grįsti Šventuoju Raštu, tiek į Tridento Susirinkimo nuorodas, itin daug dėmesio skiriama bibliiniams šaltiniams.

Iš daugelio XVII a. mariologinių veikalų *Dvinaris* išsiskiria kaip originalus, nors ir amžiaus madas atitinkantis, suasmenintos pamaldumo Dievo Motinai raiškos, neagresyvios, ganėtinai sofistikuotos tarpkonfesinės polemikos atvejis. Tokio pobūdžio polemikos reiškinys tyrinėtinas ir toliau, į jį atkreiptinas dėmesys analizuojant kitus senosios raštijos paminklus.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

Akafist, albo Pochwał Nayświę. Maryi Panny, po wyswobodzonym Carogrodzie w r. 625. Widomą Jeże mocą od oblężenia pogańskiego, językiem greckim nabożnie ułożone, w Wilnie: W Drukarni XX. Bazylianów, 1625.

Akafist, Sive laudes quas Beatissimae Virgini Dei Genitrici Mariae auxiliatrici Christianorum orientalis ecclesia pro acceptis beneficiis quotannis sabbatho post dominicam 5 m. Quadrag. Stando devote persolvit, a quodam praelato religionis Sancti Benedicti inchoatae, et a conventualibus Berzuecensibus in ordinem redactae ac in lucem editae [...], Vilnae: Apud Basilianos SS. Trinitatis, 1650.

Apreiškimo Švenčiausiajai Dievo Gimdytojai Akatistas, iš graikų k. vertė ir sudarė kun. Laimonas Nedveckas, Kaunas: Kauno arkivyskupija, 2008.

[BALINGHEM ANTOINE DE], *Parnassus Marianus seu flos hymnorum, et rhythmorum de SSa Virgine Maria; ex priscis tum missalibus, tum breuarijs plus sexaginta. Accessit Parnassus Iesu, seu Mons myrrhæ, & paraphrasis aurea super Salve Regina. Collectore P. A. de Balinghem Societatis Jesu, Duaci: Typis Balthazaris Belleri, 1624.*

- [BENZONIUS RUTILIUS], *Expositio Psalmi LXXXVI cum tribus disputationibus de iurisdictione ecclesiastica, et temporalis, accessit etiam brevis explicatio Salvationis Angelicae [...] auctore Rutilio Benzonio Romano*, Recineti: Apud Petrum Salvionum, 1612.
- Biblia sacra vulgatae editionis Sixti 5. Pont. Max. iussu recognita et Clementis 8. auctoritate edita. Omnia de exemplari Romano fidelissime et studiosissime expressa*, Parisiis: Sumptibus Gaspari Meturas, via Iacobeae sub signo SS. me Trinitatis prope Mathurinos, 1629.
- Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita atque edita*, Romae: Ex Typographia Apostolica Vaticana, 1592.
- Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. Pont. Max. iussu recognita atque edita*, Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, 1669, prieiga internete: <https://archive.org/details/biblia-sacravulgaoovene/page/n1>.
- [CANISIUS PETRUS], *De Maria, Virgine incomparabili et Dei Genitrice sacrosancta, libri quinque. Atque hic secundus liber est Commentariorum de Verbi Dei corruptelis, adversus novos et veteres sectariorum errores, nunc primum editus: auctore D. Petro Canisio, Societatis Iesu Theologo*, Ingolstadii: Excudebat D. Sartorius, 1577.
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Allegoriae albo kwiecie modl goracych wynalezione dla unurzenia dusze w Bogu*, w Wilnie: W Drukarni Leona Mamonicza, 1619.
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Allegoriae, sive Synthemata per quae amor creatus cum amato supernaturali Symbolizant, et in unum velut aquae duae confluunt, ex Musaeo Nicolai Christophori Chaletzki de Chaletz [...]*, Vilnae: Ex Typographeo Leonis Mamonicz, [1618].
- [CHALECKI MIKOLAJ KRZYSTOF], *Binarius Chalcianus, sive duo manipuli liliorum, voti, sacrati[ue] sanctissimae Puerperae Dei, videlicet manipulus, in abyso Dei supernaturalis excellentiae Mariae. Alter manipulus, in aprico naturalis, ac moralis perfectionis Mariae*, Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642.
- Colloquium habitum Vilnae die 14 Iunii, anno 1585, super articulo de Caena Domini = Religinis kolokviumas Vilniuje (1585 06 14) dėl straipsnio apie Viešpaties Vakarienę = Religionskolloquium in Vilnius (14.06.1585) über den Artikel des Herrenmahls, parengė / herausgegeben von / concinnaverunt Jolanta Gelumbeckaitė, Sigita Narbutas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- [DELRIO MARTINUS], *Florida Mariana, sive De laudibus Sacratissimae Virginis Dei-parae panegyrici XIII. Auctore Martino del Rio Societatis Jesu presbytero*, Antverpiae: Ex officina Plantiniana apud Balthasarum Moretum, 1598.
- Du laiškai = Two letters. Popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano ir kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Juodojo polemika (1556) = A Controversy between Papal Nuncio Luigi Lippomano and Duke Nicolaus Radvilas the Black (1556)*, parengė / edited by Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
- [GAŁECKI ANTONI JUNOSZA], *Strzała wieczney szczęśliwości kresu dopędzaiaca w Wybornym biegu pobożnego życia Jaśnie Wielmożnego Jego Mości Pana P. Miłkołaja Krzysztofa z Chalca Chaleckiego Woiewody Nowogrodzkiego, Wolkinickiego, Łepuńskiego etc. Starosty [...] wystawiona w Kazaniu pogrzebowym dnia 11 rzesnia*

- Roku P. 1653. w Cudownym Loretańskim Wolkinickim Panny Naświętszey Domeczku od niego fundowanym y zakonowi Braciej S. Franciszka Conuentualium oddanym. Przez Wielebnego Oyca Mikołaią Antoniego Junosza Gałęckiego Doktora [...], w Wilnie: W drukarni OO. Bazyljanow S. Trojcy, 1654.
- [LUTHER MARTIN], „The Magnificat put into German and explained“, in: *Luther's Spirituality*, edited and translated by Philipp D. W. Krey and Peter D. S. Krey, preface by Timothy J. Wengert, New York–Mahwah: Paulist Press, 2007, p. 91–103.
- Mikalojaus Kristupo Chaleckio fundacinis raštas, Valkininkai, 1633 IX 3, in: LMAVB, f. 273, b. 594.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, iš lotynų k. vertė arkivysk. Juozapas Jonas Skvireckas, t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, Senąjį Testamentą iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė, pratarbę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė ir NT sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė kun. Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija / Katalikų pasaulio leidiniai, 2011.
- Šventasis Raštas Senojo Testamento, t. 3: *Psalmių knyga. Patarlių knyga. Pamokslininkas. Giesmių Giesmė. Išminties knyga. Ekleziastikas. Izaijo pranašystė*, vertė ir komentorių pridėjo vysk. Juozapas Skvireckas, Kaunas: Šv. Kazimiero Draugijos leidinys, 1923.
- [TRITHEMIUS IOANNES; BUSAEUS IOANNES (ed.)], *Ioannis Trithemii Spanhemensis [...] abbatis eruditissimi Opera pia et spiritualia, quotquot vel olim typis expressa, vel m.ss. reperiri potuerunt; a r. p. Ioanne Busaeo Societatis Iesu [...] diligenti studio conquisita et in unum volumen mendis expurgatis redacta*, Moguntiae: Ex typographeo Ioann. Albini, 1604.
- VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- [WORPITZ GEORG], *Cursus annuus praesidis Mariani [...] in subsidium Praesidum Congregationum Marianarum, nec non Concionatorum in Festis Beatissimae Virginis. A R. P. Georgio Worpitz, Societatis Jesu Sacerdote*, Augustae Vindel. et Dilingae: Apud Joannem Casparum Bencard, 1706.

LITERATŪRA

- ANDREU PEDRO SABE, „El himno *Akáthistos* en Occidente. La importancia de la traducción latina de Cristóforo (ca. 800)“, *Estudios Bizantinos* 1 (2013), p. 39–55.
- ALIULIS VACLOVAS, „Himnas akatistas“, in: Vaclovas Aliulis MIC, *Geroji Atpirkėjo Motina*, Kaunas: Marijonų talkininkų centro leidykla, 2001, p. 109–111.
- BARONAS DARIUS, Komentarai, in: VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sudarė Darius Kuolys, iš lotynų k. vertė Rasa Jurgelėnaitė, komentarus parašė Darius Baronas, d. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

- BUCHWALD-PELCOWA PAULINA, *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI-XVIII wieku: bibliografia*, Wrocław [ir kt.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 1981.
- DAUKŠIENĖ ONA, „Chaleckio *Dvinario* slėpiniai: suasmenintas potridentinės mariologijos manifestas“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 527–541.
- ELDERS LEO J., *The Philosophical Theology of St. Thomas Aquinas*, (ser. *Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters*), Leiden: Brill, 1990.
- ESTREICHER KAROL, *Bibliografia polska*, d. 3: *Stólecie XV–XVIII w układzie abecednym*, t. 3 (XIV), C, Kraków: Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1896.
- FASTIGGI ROBERT, „Francisco Suárez as Dogmatic Theologian“, in: *A Companion to Francisco Suárez*, edited by Victor M. Salas, Robert L. Fastiggi, Leiden: Brill, 2015, p. 148–163.
- „Hymn of the “Akathistos”. Solemnity of the Immaculate Conception“, *Vatican News*, December 8, 2000, http://www.vatican.va/news_services/liturgy/documents/ns_lit_doc_20001208_akathistos_en.html.
- JANONIENĖ RŪTA, „Vilniaus Dievo Motinos ikona ir jos kultas Švč. Trejybės cerkvėje“, in: *Menotyra*, t. 24, Nr. 1, 2017, p. 1–15.
- JASKELEVIČIŪTĖ SIMONA, „Marijinė lotyniškoji raštija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a.“, rengiamos daktaro disertacijos rankraštis.
- KREITZER BETH, *Reforming Mary: Changing Images of the Virgin Mary in Lutheran Sermons of the Sixteenth Century*, (ser. *Oxford Studies in Historical Theology*), Oxford University Press, 2004.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Akių vaistai, arba Mikalojaus Kristupo Chaleckio Alegorijos“, in: *Vaidų tekstai – tekstų vaidai*, (ser. *Dailės istorijos studijos*, t. 7), sudarė Lina Balaišytė, Erika Grigoravičienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 52–85.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Didikas Mikalojus Kristupas Chaleckis ir jo literatūrinis palikimas“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 40, 2015, p. 119–152.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- LIŠKEVIČIENĖ JOLITA, „Religinė vaizduotė Mikalojaus Kristupo Chaleckio kūryboje“, in: *Mikalojaus Kristupo Chaleckio embleminių meditacijų knygos*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: VDA leidykla, 2018, p. 13–111.
- LLYWELYN DORIAN, SJ, „Mary and Mariology“, in: *Oxford Handbooks Online*, 2016 birželis, Oxford University Press, p. 1–42, prieiga: <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-62>.
- Mariologia*, t. III: *De cultu B. Mariae Virginis*, Roma, 1948.
- NAPIÓRKOWSKI STANISŁAW CELESTYN, „Mariology, 2: Historical Development“, in: Erwin Fahlbusch [ir kt.], *The Encyclopedia of Christianity*, t. 3: J–O, (originally published as *Evangelisches Kirchenlexikon*, t. 3), Cambridge [ir kt.]: Brill, 2003, p. 405–409.

- NARBUTAS SIGITAS, NARBUTIENĖ DAIVA, sud., XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas = *Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 8), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- NOWAKOWSKA NATALIA, *King Sigismund of Poland and Martin Luther: The Reformation Before Confessionalization*, Oxford University Press, 2018.
- [NOWASZCZUK JAROSŁAW, SKWARA MAREK], „Życie i twórczość Mikołaja Krzysztofa Chaleckiego“, in: *Mikołaj Krzysztof z Chalca Chalecki. Kompendium Retorycznie, wstęp i opracowanie Nowaszczuk Jarosław, Skwara Marek, przekład Jarosław Nowaszczuk*, (Uniwersytet Szczeciński, *Rozprawy i studia*), t. 739 (DCCCXIII), Szczecin: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2009, p. 9–49.
- PATIEJŪNIENĖ EGLĖ, *Brevitas ornata. Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: LLTI, 1998.
- PELC JANUSZ, *Obraz-słowo-znak. Studium o emblematach w literaturze staropolskiej*, Wrocław [etc.], 1973.
- PELC JANUSZ, *Słowo i obraz: na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków: Universitas, 2002.
- POCIŪTĖ DAINORA, *Maištininkų katedros: Ankstyvoji reformacija ir lietuvių-italų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 374–375.
- POCIŪTĖ DAINORA, „Abraomas Kulvietis ir pirmasis evangelikų tikėjimo išpažinimas Lietuvoje“, in: *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas = The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 11–36.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, „Stebuklingasis atvaizdas ir jo aplinka. Loreto Švč. Mergelė Marija iš Valkininkų“, in: *Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 7–30.
- RAČIŪNAITĖ TOJANA, *Atvaizdo gyvastis*, Vilnius: Vilniaus akademijos leidykla, 2014.
- SCHNEIDER JOHANNES, OFM, *Virgo Ecclesia facta: The Presence of Mary in the Crucifix of San Damiano and in the Office of the Passion of St. Francis of Assisi*, New Bedford, MA: Academy of the Immaculate, 2004.
- SKINKAITIS RIMAS, „Marijos kulto problematika Europos krikščioniškoje erdvėje“, in: *Soter*, 2008, Nr. 22 (55), p. 81–91.
- SVERDIOLAS ARŪNAS, „Pamokslai apie paveikslus“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 54–80.
- VAIŠNORA JONAS, *Marijos garbinimas*, (Lietuvos Katalikų mokslo akademijos leidinys, Nr. 5), Roma, 1958.

Sola fides sufficit: Polemic Elements in *Binarius Chalecianus* (1642)

Summary

The object of the article is a work of Latin Baroque literature of the Grand Duchy of Lithuania, the book of emblematic meditations *Binarius Chalecianus, sive duo manipuli liliorum...* (Vilnae: In officina typographica patrum Basilianorum ad Edem SS. Trinitatis, 1642) written by the noble Mikalojus Kristupas Chaleckis (Mikołaj Krzysztof Chalecki) in honour of the Holy Virgin Mary. In this article, emphasis is placed on the polemic aspect that is conveyed in a rather original manner in this exceptional work.

The analysis of the case discussed reveals a crypto-polemic elements in the texts of *Binarius Chalecianus* and shows the unique forms of such a polemic as being specific to the multi-confessional cultural environment of the Grand Duchy of Lithuania.

Chalecki's method of polemic uses more subtle forms than the means of direct offensive: he diverts the main phrases summarizing theological doctrines of Reformation to the advantage of his arguments. It seems that in such a way he tries to bring back the theses of the Reformers to the primary context and to show they had existed in the tradition of the Church before the Reformation.

For instance, the text hides references to the key doctrines that cause disagreement between the Catholics and the Evangelicals (predestination, justification), and the *sola fide* ('faith alone') argument is used by Chalecki's to support the doctrines of transubstantiation and Incarnation. The significance of the role of Virgin Mary in Incarnation is confirmed by binary cryptoquotes, both from Thomas Aquinas and from Akatist Hymn of an ancient orthodox tradition that inseparably links Christology and Mariology. Using Latin and Greek sources, the author of the work speaks as though from the position of the Church Union placing emphasis on the unity of Eastern and Western traditions in the worship of Virgin Mary and in other issues in the polemic with the Reformers. Responding to the standpoint of the fathers of the Reformation to base their perspectives toward Mary on the Scripture alone, considerable attention is paid to biblical sources. Such position of the author of *Binarius* also responds the instructions of the Council of Trent.

Although it reflects the trends of its age, *Binarius* stands out among numerous sixteenth-century mariological works as an original case of expression of

personalised devotion to the Mother of God and of a quite sophisticated inter-confessional polemic. In this case the polemic aspect is expressed not in directly invective but in much more refined forms.

KEYWORDS: mariology; devotional literature; Baroque; Neo-Latin literature – 17th century; Mikalojus Kristupas Chaleckis, Mikołaj Krzysztof Chalecki; *Binaris Chalecianus*.

Gauta 2018 05 27

Priimta 2018 06 12